

Prof. dr hab. Irena Kadulska

RECENZJA

Rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Warcholak

„Panie modne” w życiu i literaturze czasów stanisławowskich
przygotowanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Krystyny Maksimowicz

Rozprawa doktorska mgr Agnieszki Warcholak podejmuje temat ważny dla badań nad epoką oświecenia, w której proces „ośmielania kobiet” ujawnił się w literaturze, kulturze i życiu społecznym w sposób silny i wieloaspektowy. Oświeceniowy proces emancypacji kobiet stanowi wręcz odkrycie badawcze coraz szerzej prezentowane w pracach nowszych, które oświetlają jego rozległość, problematykę i znaczenie. Cechą prowadzonych badań jest systematyczne poszerzanie obrazu zjawiska nowymi udokumentowanymi odkryciami. W ten dynamicznie rozwijający się obszar tematyczny praca mgr Warcholak włącza swą ambitną i oryginalną propozycję odczytania obecności, roli i sposobów portretowania pań modnych w dziełach literackich epoki. Wnioski mają istotne znaczenie dla kształtowania historii oceniania kobiet w naszych dziejach.

Autorka realizuje swe zadanie w rozprawie *„Panie modne” w życiu i literaturze czasów stanisławowskich* przygotowanej pod kierunkiem Prof. dr hab. Krystyny Maksimowicz w Instytucie Filologii Polskiej UG i oddanej do oceny w 2018 roku. Całość obejmuje 307 stron wydruku przygotowanego starannie, z dobrą znajomością redakcyjnych zasad naukowego opracowywania tekstu głównego oraz zapisu tekstu cytowanego, przypisów i literatury. Jest to niewątpliwie sygnał rzetelności opracowania. Ta cecha ujawnia się także przy

ocenie bogatej bibliografii przedmiotowej, a nade wszystko imponującego wykazu literatury podmiotowej, dobrze wykorzystanej w pracy i mogącej stanowić zasób dla dalszych badań. Mgr Warcholak zbierając materiały źródłowe podczas wieloletnich kwerend w bibliotekach krajowych, brała pod uwagę zespoły rękopisów, edycje tekstów literackich, pamiątek, listów i anegdot z epoki oraz materiały prasowe – oficjalne i gazetki pisane. Materiał ten został poddany klasyfikacji gatunkowej oraz chronologizacji i stał się merytoryczną podstawą rozważań problemowych. Z kolei ze zbiorów muzealnych pochodzą fotografie jednorodnej stylistycznie kolekcji miniatur portretowych wykonanych na kości słoniowej.

Pracę, podzielono na pięć rozdziałów z proporcjonalnym wyodrębnieniem liczby podrozdziałów. Rozważania zasadnicze otwiera *Wstęp*, a wieńczy *Zakończenie*, po którym następuje *Bibliografia*, wspomniane już *Ilustracje* zebrane w formę albumu oraz tychże ilustracji *Spis*. W ogólnej ocenie uporządkowana budowa rozprawy realizuje formułę typu klasycznego.

Wstęp pełni funkcję wprowadzającą i informacyjną, przedstawia cel pracy, przyjętą metodę, podstawę materiałową rozważań oraz stan badań ze wskazaniem ustaleń głównych poprzedników. Otrzymujemy tu także dobry ogłód całości dzięki syntetycznemu omówieniu zawartości rozdziałów. Ważna jest deklaracja Autorki, iż dysertacja zmierza do sformułowania odpowiedzi na pytanie „o miejsce i rolę kobiety w społeczeństwie XVIII wieku, szczególnie w odniesieniu do zjawisk mody”. Wynika z tego interdyscyplinarny charakter rozprawy, wymagającej metod historycznoliterackich, kulturoznawczych, socjologicznych oraz historycznoobyczajowych.

Kluczowy dla rozprawy termin „moda” określony tu został poprzez jej przejawy i aspekty, wśród których Autorka słusznie umieszcza historię ubiorów i ozdób, model i styl życia rodzinno- towarzyskiego, typ edukacji, preferencje

czytelnicze i teatralne, choć precyzując należałoby dodać, że moda ma przede wszystkim związek ze zjawiskiem czasu, aktualnością jak i przemijaniem, w którym zjawisko staje się *de mode*. Ta trudność doprecyzowania pojęcia występuje w wielu pracach, niekiedy wręcz podstawowych, jak na przykład w *Słowniku feminizmu* Maggie Humm, gdzie w definicji mody, wskazano tylko jej aspekt ekonomiczny i psychologiczny obok funkcji kulturowych.

Część prezentacyjno-sprawozdawcza *Wstępu*, dotyczy ustalenia *przedmiotu* pracy, czyli galerii wybranych pań modnych i przypisanej im literatury, na którą składają się źródła osobowe, teksty literackie i główne opracowania. Daje to pewną jednolitość wstępnego sposobu przedstawiania i służy eksponowaniu istniejących ustaleń. Zauważmy jednak, że ten rodzaj naukowej relacji, został tu pozbawiony spójności, co wyraziło się manierą rozpoczynania niemal każdej kwestii zdaniowej od nowego wersu. Podpowiadam na przyszłość potrzebę pracy nad konstrukcją naukowej narracji. Uwaga ta nie obejmuje stylu, który na ogół jest poprawny, a główne usterki zaznaczam na marginesie egzemplarza.

Tworząc galerię pań modnych czasów stanisławowskich, Autorka wypracowała kryteria wyboru. Są to: sytuacja społeczna pań, prestiż, pełnione role, edukacja, model urody, stosunki rodzinne i towarzyskie oraz rodzaj doświadczeń życiowych. Tworzeniu galerii towarzyszyła konieczność ograniczeń, obok potrzeby reprezentatywności. W efekcie powstała dobra podstawa obiektywnych rozważań. W galerii pań mieszczą się zatem zapisane w literackich obrazach: Izabela z Flemmingów Czartoryska, Izabela z Czartoryskich Lubomirska, Helena z Przeździeckich Radziwiłłowa, Barbara Sanguszkowa, Zofia Wittowa - Potocka, Maria Wirtemberska, Zofia z Czartoryskich Zamoyska i długi szereg kobiet ważnych w kulturze epoki, jak Elżbieta Drużbacka, Wirydianna Fiszerowa, Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, Elżbieta z Krasieńskich Jaraczewska, Zofia Kicka z Matuszewiczów, Barbara Kossowska, Apolonia Helena Massalska i inne. Ich

wprowadzeniu do tekstu towarzyszy niełatwa i rzadziej dziś stosowana zasada opatrywania nazwisk ramowymi datami życia. By prowadzić pracę badawczą obejmującą całą epokę, jej instytucje i środowiska, wśród tak licznego i zróżnicowanego grona postaci historycznych, będących zarazem autorkami, a jakże często bohaterkami utworów literackich, trzeba rozległej wiedzy i erudycji, cechującej przygotowanie Autorki i pozostającą pod uważną opieką promotorską.

Kwestia tworzenia listy „modnych i pięknych” stale pozostanie otwarta, gdyż jak już mówiono, nowe kwerendy archiwalne nadal przynoszą przykłady pań modnych z epoki, godnych uwzględnienia. Gdyby szukać przykładów z kręgu pomorskiego, to takim najnowszym odkryciem badawczym jest Luiza von Krockow, sławna piękność portretowana przez Daniela Chodowieckiego i autorka traktatu pedagogicznego. Przywołuję ten przykład by wskazać, że mgr Agnieszka Warcholak podjęła temat ważny i stale bogacący się o nowe osiemnastowieczne przykłady. Świadomość tego wyraziła uwzględniając Johannę Schopenhauer – jako nowe, cenne odkrycie związane z poznawaniem kultury i obyczajowości Gdańska.

Omówienie zawartości rozdziałów we *Wstępie* ma charakter zwięzły ze świadomością celu, do którego zmierza praca. Pozwala zatem na orientację w prowadzeniu rozważań, lecz nie ujawnia końcowych wniosków, co może być formą zaproszenia do lektury całości.

Czytanie rozprawy mgr Warcholak zwiększa satysfakcję, gdy zwrócimy uwagę na układ i kompozycję całości. Kolejne rozdziały ułożono w układzie zhierarchizowanym i rozwijającym temat - od ogólnego oglądu całego stulecia (*I Wiek XVIII, wiek kobiet?*), po kolejne partie, poczynając od modelu życia i kształcenia (Roz. II), a dalej - modne rozrywki w Roz. III; następnie proces utrwalania, portretowania (Roz. IV) w relacjach cudzoziemców,

pamiętnikach , prasie , gazetkach pisanych i korespondencji prywatnej. Punktem dojścia w Roz.V stały się literackie konterfekty „żon modnych”, uporządkowane według rodzajów literackich. *Zakończenie* przynosi istotne odpowiedzi na pytanie o społeczne, narodowe i obyczajowe usytuowanie i ocenę pań modnych w epoce. W odpowiedziach tych Autorka umieszcza także zagadnienia przełomu aktywności i samodzielności kobiet. Otwarcie na modę postępuje wraz z emancypacją. Do wniosków dodałabym wyraźniej element świadomościowy, który w nieodległej przyszłości stanie się wręcz częścią tożsamości Polek i wyrazi się silniejszą funkcją patriotyczną mody, którą uosabia czarna sukienka epoki postyczniowej.

Zagadnienia uporządkowane w kolejne rozdziały przedstawiono w interesującym układzie opozycyjnym, zmierzając ku pewnej dobitności wniosków. Jednak realizacja tego zamysłu nie w pełni się udała. W Rozdz. I/2, zestawiono dwa zbliżone pojęcia: *Kobieta jako wytwór kultury, moda jako wytwór kobiety*. Pierwsza część tego sylogizmu została barwnie przedstawiona w oparciu o utwory i zapisy obyczajowe, historyczne, polityczne, społeczne. Tworzy to znakomity ciąg dobrze przywoływanych tekstów, sięgających naszej najdawniejszej literatury i tradycji. Natomiast równie ciekawie zaanonsowana kwestia mody, jako wytworu kobiety, istnieje tu tylko zarysowo, wręcz domyślnie. Kreowanie mody jako stylu i sposobu życia, ubioru, wytwarzania nowych konwencji zostało przeniesione i rozproszone w dalszych partiach rozprawy.

Pozostając przy zasadzie kompozycyjnego kontrastowania zagadnień przejdźmy do Rozdz. II – *Wychowanie i kształcenie kobiet*. Podstawą staje się tu przywołanie koncepcji filozoficznych epoki, które nadały wagę zagadnieniom. Dalej następuje część II/2, o wychowaniu tradycyjnym, omawiająca szerzej pensje dla pań, ich sposób prowadzenia i model edukacji w pensjach klasztornych, o którym wiemy niewiele. Może jeszcze

warto byłoby uwzględnić twórczość historyczną R. Gąsior i T. Matula, traktującą między innymi o nauczaniu klasztornym w szkole Sióstr Prezentek (1998).

Z kolei podrozdział II/3 *Modne wychowanie* szeroko ujmuje wszystkie aspekty wychowania, nie tylko te najmodniejsze, czy najnowocześniejsze. Pewne kompozycyjne przeładowanie zaowocowało jednak bardzo ciekawymi dla idei wychowania obrazami edukacji, na przykład we wspomnieniach puławskich wychowanek Izabeli. Podobnie jak w innych partiach pracy, rozważania są w sposób szeroki ilustrowane tekstami z epoki: to pamiętniki, listy, także nowe pozycje literaturowe. Możemy tu mówić o wzorowej pracy ze źródłem.

Chcę tu odnieść się do nauczania domowego i oceny guwernantek. Oceny historyczne są najczęściej sprawiedliwe w swej surowości, bo i często oparte na bezpośrednich wspomnieniach. I za tymi ocenami podąża Autorka. Ale temat pracy nie pyta szczegółowo o wykształcenie i przygotowanie domowych nauczycielek, także miernie ocenianych przez KEN, lecz ważny dla tematu jest ich udział w budzeniu zainteresowania modą zachodnioeuropejską. Wszak wiek XVIII został nazwany erą guwernantek przez Annę Kowalczyk, autorkę *Krótkiej historii kobiet na ziemiach polskich*, Warszawa 2018.

Rozdział III w stopniu szczególnym wiąże aktywność kobiet z instytucjami rozrywki i kultury. Niewątpliwie wyważenie proporcji i ocen było tu zadaniem niełatwym z uwagi na niejednorodność aspektów, np.: związki z problematyką polityczną i patriotyczną (salony), społeczną (bale i maskarady), kulturalną (lektury), lecz także romanse, zabawy, hazard, finanse, jak i formy wypoczynku. Oceniając ten rozdział, jak i następny IV - *Portrety modnych pań*, chcę zauważyć obiektywność naukowej obserwacji. Decyduje o tym częstotliwość ilustrowania każdej wypowiedzi Autorki przywołaniem tekstu z epoki. Obok przekazów w miarę powściągliwych, jak umoralniające felietony

„Monitora”, są tu też apologetyczne cytaty z „Dziennika Lipskiego Mody” oraz plotki, sensacje i wzmianki krytyczne z wielu gazet. Szczególnie wyraziste stają się w całym Roz. IV tak częste portrety Izabeli Czartoryskiej pisane przez różnorodnych obserwatorów, które tworzą w sumie obraz Pani Narodowej. Lecz właśnie ten typ tematycznej analizy czyni dysertację bardzo ciekawą, odmłodzoną opowieścią o czasach stanisławowskich.

Także w Roz. V - *Literackie konterfekty „żon modnych”*, uzasadnianie wywodu cytatem staje się częstym sposobem argumentowania Badaczki. Teksty przywoływane wyszły spod piór I. Krasickiego, W. Miera, S. Trembeckiego, T. K. Węgierskiego, a wśród dramaturgów W. Bogusławskiego, A. Felińskiego, A. Kublickiego, J. U. Niemcewicza, J. Wybickiego, F. Zabłockiego, i innych przedstawicieli literatury wysokiej. Analiza scenicznego projektowania ról kobiecych została w tej części pracy wyraźnie porównana z tendencjami i wzorami dramaturgii zachodnioeuropejskiej. W zamyśle powstaje pewnego rodzaju podobieństwo/wspólnota? obrazu kobiet w teatrze. Rozdział ten, jako całość, zbliża się także do konwencji ciekawej opowieści o kobietach czasów stanisławowskich, w której Autorka eksponuje obserwacje obyczajowe i nastawienia satyryczno-krytyczne. Zauważmy, iż wnikliwą obserwacją obejmuje także kontynuacje i zmiany w traktowaniu tematyki mody i kobiet w czasach po epoce stanisławowskiej.

Swobodne i szerokie opanowanie dorobku literackiego oświecenia przez mgr Agnieszkę Warcholak dokonywało się w toku jej wieloletnich studiów na poziomie doktoranckim, a także poprzez aktywne, autorskie uczestnictwo w konferencjach naukowych i udział w dyskusjach. Jest więc dobrze przygotowaną absolwentką Filologicznych Studiów Doktoranckich UG i autorką wartościowej rozprawy doktorskiej *„Panie modne” w życiu i literaturze czasów stanisławowskich*, spełniającej warunki określone Ustawą.

Konkludując, zwracam się do Wysokiej Komisji Doktorskiej powołanej przez Radę Wydziału Filologicznego UG w sprawie Obrony Rozprawy mgr Agnieszki Warcholak o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów postępowania kwalifikacyjnego i do publicznej dyskusji nad rozprawą.

Gdańsk, dnia 15 stycznia 2019 roku

Irena Kadulska
prof. dr hab. Irena Kadulska